

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Художньо-графічний факультет
Кафедра образотворчого мистецтва

**Методичні рекомендації
до навчальної дисципліни
«ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА МАЛЮНКА»
для самостійної роботи здобувачів вищої освіти
другого (магістерського) рівня
спеціальностей В4 Образотворче мистецтво та реставрація
(спеціалізація В4.01 Візуальні мистецтва),
В3 Декоративне мистецтво та ремесла**

Одеса – 2025

Друкується за рішенням вченої ради Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Протокол № 5 від 30 жовтня 2025 р.

Методичні рекомендації розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри образотворчого мистецтва, протокол № 1 від 29 серпня 2025 р.

Укладачі:

Басанець Лука Валерійович, старший викладач кафедри образотворчого мистецтва;
Маслова Тетяна Миколаївна, старший викладач кафедри образотворчого мистецтва;
Пахомова-Власова Наталія Георгіївна, Заслужений художник України, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва.

Рецензенти:

Кубриш Н. Р., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри рисунка, живопису та архітектурної графіки Архітектурно-художнього інституту ОДАБА

Котова О. О., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого мистецтва Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Теорія та практика малюнка» призначені для самостійної роботи здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня і мають на меті сприяти більш якісній і ефективній самостійній роботі здобувачів над темами курсу і виконання практичної роботи. У даних методичних рекомендаціях зроблено акцент на понятті «художній образ», створенні постановки моделі і надані допоміжні наочні матеріали.

Відповідальний за випуск:

завідувач кафедри образотворчого мистецтва Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» кандидат мистецтвознавства, доцент, **Носенко А. І.**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Основні відомості про навчальну дисципліну «Теорія та практика малюнка».....	8
 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЗАВДАНЬ КУРСУ	
Загальні пояснення до курсу «Теорія та практика малюнка».....	13
Художній образ і формування образу.....	17
 Змістовий модуль 1 «КОМПОЗИЦІЯ ПОРТРЕТУ З РУКАМИ».....	20
• Пояснення до теми 1. Композиційні замальовки постановки портрету з руками. Методичний практикум створення постановки портрету з руками для здобувачів мистецької освіти.....	21
• Пояснення до виконання завдань теми 2. Композиційна постановка «Портрет з руками» та теми 3. Художній образ в портреті з руками засобами м'яких матеріалів.....	23
Ілюстративний додаток до змістового модулю 1.....	25
 Змістовий модуль 2 «ЗОБРАЖЕННЯ ОГОЛЕНОЇ ПОСТАТІ ЛЮДИНИ У СКЛАДНОМУ РУСІ».....	30
Ілюстративний додаток до змістового модулю 2.....	32
 Питання для самоконтролю.....	38
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА.....	39

ВСТУП

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Теорія та практика малюнка» є формування професійної майстерності майбутнього магістра образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації в галузі академічного малюнку, що є базою знань і навичок у зображенні конструкції, пластики, світло-тонового ладу. Опанування принципів зображення тіла людини, як універсальної пропорційно врівноваженої моделі космосу, є найважливішою складовою майстерності митця. Дисципліна «Теорія та практика малюнку» є складовою комплексу фахових навчальних дисциплін та забезпечує зміст професійно-творчої організації навчального процесу підготовки майбутніх магістрів.

Завданням дисципліни «Теорія та практика малюнку» для студентів другого (магістерського) рівня є закріплення вмінь і навичок техніки та технології академічного малюнку, освоєння конструктивного, пластичного та світло-тонового моделювання об'ємної форми постаті людини, з передачею характерного складного руху, вирішенням просторових завдань, оволодіння методом послідовного зображення постаті людини у процесі роботи над довгостроковою академічною постановкою, вдосконалення вмінь та навичок роботи у різних матеріалах малюнку, набуття знань і вмінь застосовувати методичні принципи створення постановок з натурником для здобувачів мистецької освіти.

Одночасно з вивченням навчальної дисципліни «Теорія та практика малюнка» студенти опановують комплекс фахових навчальних дисциплін теорії та практики образотворчого мистецтва: «Теорія та практика живопису», «Історія і теорія мистецтва та методологія сучасного мистецтвознавства», що передбачають вирішення різних завдань у царині зображення людини.

Дозвіл на використання ІІІ: здобувачам вищої освіти дозволено використання генеративних інструментів штучного інтелекту (ІІІ) для

виконання письмових робіт, наукових досліджень та інших завдань. Однак робота повинна містити оригінальні висновки, аналіз та критичне осмислення.

Для дисципліни «Теорія та практика малюнка» основним методом навчання за всіма видами робіт (практична, самостійна, ІНДЗ) є створення практичних робіт (з натури та копіювання), тому використання штучного інтелекту (ШІ) не передбачається.

Можливість перезарахування результатів навчання, отриманих у неформальній освіті Мета: Ця можливість надається для сприяння індивідуальним освітнім траєкторіям, визнання попереднього досвіду та досягнень здобувачів, а також для оптимізації їхнього навчального навантаження.

Очікувані програмні результати навчання

ПРН 5. Критично осмислювати теорії, принципи, методи та поняття з різних предметних галузей для розв'язання завдань і проблем у галузі образотворчого та/або декоративного мистецтва.

ПРН 8. Визначати мету, завдання та етапи мистецької, реставраційної, дослідницької та освітньої діяльності, сприяти оптимальним соціально-психологічним умовам для якісного виконання роботи.

ПРН 10. Застосовувати у мистецькій та дослідницькій діяльності знання естетичних проблем образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації, основних принципів розвитку сучасного візуального мистецтва.

Очікувані результати навчання дисципліни:

Здобувач вищої освіти знає:

- значення малюнку у системі професійної підготовки фахівців в галузі мистецтва,
- виразні можливості різних технік і матеріалів у створенні художнього образу в мистецтві малюнку,
- теоретичні питання пов'язані з закономірностями зображення людини,

- композиційні принципи зображення постаті людини у постановці характерного портрету з руками та постановки оголеної постаті натурника (натурниці) у складному русі на просторовому тлі;
- методичні принципи створення постановок з натурником за завданнями портрету з руками та зображенням оголеної постаті натурника для здобувачів мистецької освіти.

уміє:

- виконувати завдання з академічних вправ малюнку постаті людини з натури та по враженню,
- володіти навичками створення виразного композиційного рішення портрету з руками та постановки оголеної постаті натурника (натурниці) у складному русі на просторовому тлі (конструктивне, пластичне рішення, світло-тонове моделювання об'ємної форми фігури моделі),
- володіти навичками вираження характеру образу моделі у просторовому оточенні з урахуванням особливостей освітлення;
- створювати теоретично та методично грамотні постановки з натурником за завданнями портрету з руками та зображенням оголеної постаті натурника, визначати задачі постановки, етапи роботи, місця роботи з малюнку для здобувачів мистецької освіти.

Процедура визнання результатів навчання, отриманих у неформальній освіті Перезарахуванню підлягають лише ті результати навчання (знання, вміння), які відповідають програмним результатам навчання або змісту навчальних тем дисципліни «Психологія управління».

Унаслідок досягнення результатів навчання здобувачі вищої освіти у контексті змісту навчальної дисципліни мають опанувати **такі компетентності:**

Загальні компетентності:

ЗК 01. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК 02. Вміння виявляти, ставити та розв'язувати проблеми.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

СК 01. Здатність переосмислювати базові знання, демонструвати розвинену творчу уяву, використовувати власну образно-асоціативну мову при створенні художнього образу.

СК 07. Володіння теоретичними і методичними засадами навчання та інтегрованими підходами до фахової підготовки художників образотворчого і декоративного мистецтва та реставраторів творів мистецтва, планування власної науково-педагогічної діяльності.

СК 08. Здатність до використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій в контексті проведення мистецтвознавчих та реставраційних досліджень.

СК 09. Здатність створювати затребуваний на художньому ринку суспільно значущий продукт образотворчого та/або декоративного мистецтва.

Міждисциплінарні зв'язки: «Теорія та практика живопису», «Історія і теорія мистецтва та методологія сучасного мистецтвознавства», «Художнє ткацтво (Гобелен)», «Розпис тканини у креативних формах застосування», «Навчальна (мистецтвознавча) практика», «Виробнича (організаційно-виставкова) практика».

Основні відомості про навчальну дисципліну

«Теорія та практика малюнка»

Програма курсу

АКАДЕМІЧНИЙ МАЛЮНОК ПОСТАТІ ЛЮДИНИ

Змістовий модуль 1. Композиція портрету з руками

Зображення образу людини в мистецтві малюнку. Значення технологічних засобів у створенні художнього образу в малюнку

Тема 1. Композиційні замальовки постановки портрету з руками. Методичний практикум створення постановки портрету з руками для здобувачів мистецької освіти

Завдання 1: вивчення закономірностей композиційної побудови портрету з руками, пошук виразного композиційного рішення постановки, пошук основних тонових відносин (простір і маса).

Формат: А2, А3.

Матеріали: папір, олівець.

Завдання 2: запропонувати студентам створити кілька різних варіантів постановки портрета натурника з руками. Організувати колективне обговорення задач постановки, визначення у кожній з постановок акценту на композиційний центр, пластику, розподіл тонових мас, значення деталі та атрибутів, визначення композиційно вигідних точок зору на постановку та місця розстановки здобувачів.

Тема 2. Композиційна постановка «Портрет з руками»

Завдання: створення виразного композиційного рішення портрету з руками, вираження характеру образу моделі, конструктивне, пластичне рішення, світло-тонове моделювання об'ємної форми фігури моделі.

Формат: А1.

Матеріали: папір, олівець.

Тема 3. Художній образ в портреті з руками засобами м'яких матеріалів

Завдання: створення виразного композиційного рішення портрету з руками, вираження характеру образу моделі, конструктивне, пластичне рішення, світло-тонове моделювання об'ємної форми фігури моделі.

Формат: А2, А1.

Матеріали: папір, м'які матеріали на вибір (вугіль, сепія, сангіна, пастель, соус).

ІНД3: Копія рисунку портрету з руками відомого майстра. (Практичний аналіз композиції та технічного виконання).

Завдання: Практично виконати копію твору рисунка відомого майстра (за вибором). Проаналізувати композиційну схему, стилізаційні особливості зображення, засоби та техніку виконання (технічний процес) відповідно до рисувального матеріалу яким був створений оригінальний рисунок. Виявити конструктивне, пластичне рішення портрету з руками, визначити композиційний центр.

Формат: А4, А3.

Матеріали: за вибором.

Змістовий модуль 2. Зображення оголеної постаті людини у складному русі

Традиції академічного малюнку оголеної постаті людини та сучасні тенденції. Видатні майстри малюнку

Тема 4. Короткострокові композиційні замальовки оголеної постаті натурника (натурниці) у складному русі на просторовому тлі

Методичний практикум створення постановки оголеної постаті натурника (натурниці) у складному русі на просторовому тлі для здобувачів мистецької освіти

Завдання 1: створення короткочасних замальовок, пошук виразного композиційного рішення постановки, пошук характерного пропорційного, пластичного рішення, визначення основних тонових мас (світла і тіні) у просторовому оточенні.

Формат: А2, А3.

Матеріали: папір, сепія.

Завдання 2: запропонувати студентам створити кілька різних варіантів постановки оголеної постаті натурника (натурниці) у складному русі на просторовому тлі. Організувати колективне обговорення задач постановки, визначення у кожній з постановок анатомічні особливості пози і ракурсу, пластики, розподілу тонових мас, значення деталей та атрибутів, визначення композиційно вигідних точок зору на постановку та місця розстановки здобувачів.

Тема 5. Композиційна постановка оголеної постаті натурника (натурниці) у складному русі на просторовому тлі

Завдання: закріпити знання та вміння створення анатомічної, конструктивної, пластичної та тонової побудови фігури людини у складному русі у просторовому оточенні з урахуванням особливостей освітлення.

Формат: А1.

Матеріали: папір, олівець (сепія).

Тема 6. Постановка оголеної постаті натурника, що лежить

Завдання: закріпити знання та вміння створення анатомічної, конструктивної, пластичної та тонової побудови фігури людини у лежачій позі у просторовому оточенні з урахуванням особливостей освітлення.

Формат: А1.

Матеріали: папір, за вибором олівець чи м'які матеріали (вугіль, сепія, сангіна, пастель, соус).

ІНДЗ: Копія рисунку оголеної постаті людини відомого майстра. (Практичний аналіз композиції та технічного виконання).

Завдання: Практично виконати копію твору рисунка відомого майстра (за вибором). Проаналізувати композиційну схему, стилізаційні особливості зображення, засоби та техніку виконання (технічний процес) відповідно до рисувального матеріалу яким був створений оригінальний рисунок. Виявити конструктивне, пластичне рішення зображення оголеної постаті людини, визначити композиційний центр.

Формат: А4, А3.

Матеріали: за вибором.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	усьо го	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	пр.	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
	270		96	-	30	144						
Академічний малюнок постаті людини												
1 семестр												
Змістовий модуль 1. Композиція портрету з руками												
Тема 1. Композиційн замальовки	26		8			18						

постановки портрету з руками Методичний практикум створення постановки портрету з руками для здобувачів мистецької освіти												
Тема 2. Композиційна постановка «Портрет з руками»	42		16			26						
Тема 3. Художній образ в портреті з руками засобами м'яких матеріалів	42		16			26						
ІНДЗ. Копія рисунку портрету з руками відомого майстра. (Практичний аналіз композиції та технічного виконання).	10				10							
Разом за 1 семестр	120		40	-	10	70						
2 семестр												
Змістовий модуль 2. Зображення оголеної постаті людини у складному русі												
Тема 4. Короткострокові композиційні замальовки оголеної постаті натурника (натурниці) у складному русі на просторовому тлі. Методичний практикум створення постановки оголеної постаті натурника (натурниці) у складному русі на просторовому тлі для здобувачів мистецької освіти	30		14			14						

Тема 5. Композиційна постановка оголеної постаті натурника (натурниці) у складному русі на просторовому тлі	48		20			28						
Тема 6. Постановка оголеної постаті натурника, що лежить	52		22			32						
ІНДЗ Копія рисунку оголеної постаті людини відомого майстра. (Практичний аналіз композиції та технічного виконання).	20				20							
Разом за 2 семестр	150		56	-	20	74						
Разом за 1 навч. рік	270		96	-	30	144						

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЗАВДАНЬ КУРСУ

Загальні пояснення до курсу «Теорія та практика малюнка»

Курс «Теорії та практики рисунка» для здобувачів другого (магістерського) рівня 1 року навчання має два основні напрямки роботи. Перше, це подальше удосконалення вивчення живої натури людини і її реалістичного зображення в рисунку. І другий напрямок – це переведення навчально-аналітичного зображення в площину творчого художнього осмислення зображення людини. Тобто, не стільки рисування з натури (аналіз, дослідження), скільки створення зображення образу людини в рисунку і може, навіть більш глобально, – створення рисунку як мистецького твору.

Ця робота повинна базуватися на наступних принципах. Перший це реалістичність зображення. (Не зважаючи на те що ми апріорі розуміємо що таке реалістичне зображення, реалістична передача дійсності, не зважаючи на існуюче буквальне розуміння, що реалістичне зображення це передача на площинні графічними засобами тих якостей навколишнього світу, що можуть сприйматися візуально, при тому так аби зорові відчуття від натури і від зображення були тотожні, не існує чіткої межі між реалістичним та умовно предметним зображенням. Реалістичність це завжди певне балансування між натуралістичністю і умовністю, реалістичність завжди живе в певній протяжності зрозумілості зображення.

Другий принцип це трансформація натури в зображенні. Коли у створені зображення відбувається певний відбір реальних якостей натури, їх спрощення, як усування зайвого, другорядного, нехарактерного, чи певне ускладнення, як виявлення, загострення певних важливих характеристик натури тощо. Трансформація дуже пов'язана з засобами рисунка і рисувальними матеріалами, які їх створюють, з особливостями звучання цих засобів в матеріалі і таким чином

в спроможності цих матеріалів створювати реалістичне звучання, необхідні реалістичні, емоційні, формально-декоративні візуальні ефекти. Ця неповторність матеріалів і звучання засобів, що їх створюють можуть сильно впливати на трансформаційні здатності зображення, визначати напрямок трансформації, обмежувати її, або ставати головним звуком зображення.

Цікаво, що трансформаційна складова образотворчої роботи, яка природньо є інструментом творчо-образного будування зображення, може працювати і на реалістичність зображення, збільшувати його. Ми зазвичай розуміємо, що гарне реалістичне зображення це прискіплене зображення, де все що є в натурі, все що в ній сприймається людиною візуально, від загального, цілісного (великі пропорції, великі тонові відносини тощо), до дрібних деталей, відтінків тону передано в рисунку. І це дійсно так, проте людина це не завжди конкретна людина, є щось, що характерно для сприйняття людини взагалі, як певний збиральний образ, який в головному, в найхарактернішому окреслює характеризує людину. Подібне узагальнення дає змогу викристалізувати образ природи, ті речі які можна виявити, загострити і проробити в зображенні. Так само такі речі як об'єм, простір можуть бути створені в зображенні не за рахунок достеменною передачі того, що ми бачимо в натурі, а за рахунок створення них як певної візуальної сутності. Навіть тон і тонові зміни, гра з ними в зображенні, посилення чи зменшення тону і тонового контрасту може впливати на проявлення реалістичності звучання, загострюючи опуклість форм чи допомагаючи досягти цілісності сприйняття форми.

Третій принцип це композиційність. В своїй роботі здобувач повинен приділити велику увагу композиції, розташуванню фігури, співвідношенню тла і фігури, добре обдумати композиційну схему, поміркувати над можливим візуальним впливом, як він може змінюватися в залежності від композиційних змін. Здобувач повинен за допомогою уяви та пошуків визначити як він може потрактувати надану природу. Композиція звичайно може повпливати на

реалістичність зображення адже пропорції, форма, тон, рух, навіть простір є тим чим композиція працює. Навіть проста грамотно закомпонована фігура в академічному рисунку впливає на цілісність сприйняття нарисованої фігури. Проте звичайно головний вплив композиція може чинити на художній образний стрій роботи. І тут треба особливо наголосити, що вплив композиції стосується не стільки конкретного зображення людини, скільки рисунку в цілому, як твору, як картини. Композиція замикає будь яке зображення в твір, в річ мистецтва.

Всі три принципи чітко не розділені в творенні, вони переплетаются, взаємодіють один з одним в зображенні, хоча їх верховенство може бути різним. В даному курсі трансформація та композиція не повинні заважати реалістичності, тобто здобувачі повинні працювати все ж таки в межах реалістичності зображення, дотримуватися певної відповідності зображення натурній постановці.

Трансформація та композиція звичайно набагато більше відносяться до творчо-образного боку зображення, тому що обидві менше стосуються безпосередньо того, що видимо в натурі, їх, так би мовити, не можна безпосередньо «зрисувати» з натури. В цих речах більше працює думка, уява, мислення художника, його художнє бачення, навіть його бажання.

Складність трансформації та композиції не тільки і стільки в них самих, скільки в необмеженій кількості їх варіантів та проявів, безкінечних можливостях. Палітра можливостей матеріалів та засобів, кількість композиційних ходів, можлива різноманітність їх застосування є безмежною, про що насправді і свідчать краще за все рисунки художників.

В програмних завданнях передбачено виконання рисунків в різних матеріалах, тобто вибираючи певний матеріал здобувач буде природно обмежений можливостями цього матеріалу та його засобами.

Що стосується композиції, то можемо запропонувати три підходи до композиційного рішення. Перше, це «класичне» композиційне рішення, якого

зазвичай вимагає навчальна академічна постановка, коли розмір фігури природньо розташований в форматі і не викликає відчуття, що їй тісно або вона, як то кажуть «плаває» в форматі. Другий варіант коли фігура збільшена, може навіть «різатися», тобто виступати за межі формату. І третій випадок коли фігура зменшена, навкруги неї залишається багато тла, що вимагає, або навпаки, дає можливість включати в роботу зображення деталей тла, додаткових елементів, антуражу, або роботи з тоном, як тоном – не реалістичної складової, а композиційної.

Треба також зауважити, що не зважаючи на окреслену програмну задачу і навчальний вплив викладача, робота в межах цього курсу рисунка вимагає свідомої активності здобувача, його розмірковування, виявлення його особистого художнього погляду, усвідомлення того якого ефекту від роботи він хоче досягти в результаті. Також здобувач повинен оцінювати і власні сили, власний рівень опанування зображенням людини і виходячи з цього робити вибір: чи йому необхідне власне більше удосконалення в реалістичному зображенні натури, дослідженні речей де він відчуває свою слабкість і таким чином його рисунок повинен бути так побудованим аби забезпечити йому це, чи натура для здобувача буде тільки приводом для творення, може переосмисленням натури, може композиційною грою тощо.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання (ІНДЗ) передбачені до кожного зі змістових модулів і логічно пов'язані з основною темою (відповідно: 1. Копія рисунку портрету з руками відомого майстра. 2. Копія рисунку оголеної постаті людини відомого майстра). Вважаємо доцільним і потрібним для якісного набуття компетентностей майбутніх магістрів образотворчого і декоративного мистецтва такий спосіб навчання, як копіювання творів майстрів, зокрема рисунку. ІНДЗ має на меті практичний аналіз композиції та технічного виконання. В процесі копіювання здобувачі вивчають і практично відтворюють композиційну схему, стилістичні особливості зображення, засоби та техніку

виконання (технічний процес) відповідно до рисувального матеріалу, яким був створений оригінальний рисунок, виявляють конструктивне, пластичне та тональне рішення образу, визначають композиційний центр, значення і місце деталям тощо.

Художній образ і формування образу

Образ – уявне відображення дійсності людиною, особлива суб'єктивна картина реальності. Так образ можна ототожнити з поняттям «психічне відображення», адекватність якого залежить від психічної можливості і стану психіки людини. Таке трактування зводить образ до перцептивного і раціонального форм знання (відчуття, представлення, поняття, сприйняття тощо). Існує також розширене розуміння образу, у яке включаються культурні, світоглядні, наукові і суспільні характеристики свідомої діяльності людини. У цьому випадку говорять про образ світу, життя, ідеальний образ, типовий образ сучасної людини й ін.

Художній образ – форма відображення (відтворення) об'єктивної дійсності в мистецтві з позицій визначеного естетичного ідеалу. У художньому образі освоюється і переробляється творчою фантазією, уявою, талантом і майстерністю художника специфічний предмет мистецтва – життя у всьому естетичному різноманітті і багатстві, в її гармонійній цілісності і драматичних колізіях. Художній образ являє собою нерозривну, взаємопроникну єдність об'єктивного і суб'єктивного, логічного і почуттєвого, раціонального й емоційного, абстрактного і конкретного, загального й індивідуального, необхідного і випадкового, внутрішнього і зовнішнього, цілого і частини, сутності і явища, змісту і форми.

Завдяки злиттю в ході творчого процесу цих протилежних сторін у єдиний, цілісний, живий образ мистецтва художник одержує можливість досягти яскравого, емоційного, насиченого, поетично проникливого й, у той же час,

глибоко одухотвореного, драматично напруженого відтворення суб'єктивного сприйняття навколишнього світу. На основі цього злиття, утілюваного за допомогою специфічних для кожного виду мистецтва матеріальних засобів (слово, звук, ритм, колір, світло і тінь, лінія, пластика тощо).

Саме із системою художнього образу пов'язана здатність мистецтва здійснювати свою специфічну функцію – доставляти людині глибоку естетичну насолоду, будити в ньому художника, здатного діяти за законами краси і вносити красу в життя. Через цю єдину естетичну функцію мистецтва за допомогою системи художнього образу виявляються його пізнавальне значення та вплив на людей.

Художній образ – специфічна для мистецтва форма освоєння світу, тому особливості образу, що має своє «матеріально-предметне буття» у структурі добутоків того або іншого виду, є найбільш глибоким вираженням специфіки цього виду.

За своєю природою образ є ідеальною освітою, оскільки формується в свідомості, в психіці. Формування образу починається з активного витягання образотворчої інформації з об'єкту, знаходження виразних засобів для її втілення, отже, художній образ тісно пов'язаний з процесом пізнання. На плотському ступені пізнання образи формуються на основі різних відчуттів, сприйняття, уявлення. На рівні логічного мислення образне пізнання виражається в поняттях, думках, висновках. Образ для зображення є цілісним утворенням, що володіє єдністю раціональних і емоційних начал.

Художній образ формується в процесі переконливого аналізу узагальнених, але абсолютно конкретних предметів, людей, подій де одиничне передається у всій складності, багатогранності і підлеглості загальному ідейному задуму композиції.

У формуванні образу переплітається навколишня дійсність і сприйняття цієї дійсності художником, тобто що береться художником від дійсності і, що

додається до неї чуттями, думками самого митця. На початку реальний предмет грає активну роль у формуванні образу, далі йде процес переосмислення натури художником. Його переживання, бажання, сама індивідуальність художника робить вплив на образ, що формується. І третій вплив – це засоби відображення, ті матеріальні речі і властиві їм образотворчі засоби в які втілюється образ.

Змістовий модуль 1. «КОМПОЗИЦІЯ ПОРТРЕТУ З РУКАМИ»

Методичні рекомендації та пояснення до виконання практичних завдань

Перша частина курсу присвячена роботі з портретом. Насамперед треба чітко наголосити на принциповій відмінності учбового завдання зображення голови, або півфігури людини від портрету. Перше має на меті рішення суто реалістичних задач передачі пропорцій, руху тіла, виявлення конструкції та анатомічної структури, перспективи, передачі об'єму, тощо. Портрет має на меті складніші, більш творчі дії – створення образу. Портрет вимагає образу, це переосмислене в творчому пошуку творення художнього образу моделі. Звичайно образне рішення не відкидає реалістичного підходу до портретного зображення, реалістичні задачі портрет може включати в себе як природну складову. Створення портрету може йти як шляхом узагальнення, так і шляхом проявлення індивідуально-особистісних рис людини.

Портретні малюнки в переважній більшості являють собою поплічні, погрудні або поясні зображення з веденням рук, інколи це може повнофігурне зображення (парадний портрет), або навіть парний портрет. Звичайно центральною домінантною портрета є обличчя моделі, яке включає вираз обличчя, освітлення, зачіску, головний убір і додаткові складові – положення, рух фігури та рук, далі одяг і нарешті тло, тобто антураж, який може як нівелюватися до порожнечі тла, так і бути насичений предметами та деталями, складаючи додатковий шар розкриття образу моделі. Треба окремо додати, що всі ці вище зазначені складові є, так би мовити видимими, наочними, проте в людині є і невидимі складові – внутрішній світ, характер, професія, емоційна наповненість людини. Саме на виявленні цих речей творення образу в мистецтві портрета часто зосереджується і будується.

Отже основною метою цієї частини курсу є формування образу моделі і пошук візуальної форми для його втілення.

Зазвичай в роботі художника, що створює портрет з натури існує ще один важливий етап цього творчого зв'язку, а саме постановка моделі. Пошук розташування, руху, освітлення є першим етапом пошуку образу, і вже на ньому відбувається узгодження з матеріалом виконання і навіть продумування композиції майбутнього рисунка.

Пояснення до теми 1. Композиційні замальовки постановки портрету з руками. Методичний практикум створення постановки портрету з руками для здобувачів мистецької освіти

Саме для цього перше завдання курсу передбачає практикум вибудовування варіантів постановки студентами - пошуків, обдумування обговорення. Розташування, загальний рух, поза, положення голови та рук, одяг, освітлення, положення відносно лінії обрію рисувальника, включення тла та його наповненість деталями, рівень глибини простору, тональна та контрастна насиченість це речі, що складають постановку і мають досліджуватись та враховуватись в роботі. Необхідно також звертати увагу на узгодженість великих мас і дрібного, площин і об'ємів і звичайно працювати над виявленням головного і другорядного в постановці. Необхідно також постійно слідкувати як фізична зміна параметрів елементів впливає на візуальне сприйняття натури, її зрозумілості, загальної виразності.

Важливий чинник постановочної роботи це сама модель. Чоловіча, жіноча, худа, огрядна, м'язиста тощо, їх візуальні характеристики сильно впливають на постановку і перебіг її вибудовування. Треба оцінити натуру, знайти чим вона красива, приваблива, виразна, що в ній необхідно підкреслити, на чому зосередити увагу, які якості навпаки невілювати, скрити. Інколи подібна оцінка найкраще проявляється саме в процесі того як виставляють постановку, шукають позу, освітлення.

Але звичайно найголовніше при виставленні постановки залежить від навчальної задачі або задачі, що поставлена в роботі митцю. Всі вище названі речі повинні працювати на задачу завдання, повинні бути як найнаочніше і виразніше проявленні, візуально означенні в ній. Постановка повинна допомагати рисувальнику, зосереджувати його увагу на тому, що необхідно йому дослідити в роботі, з чим розібратися. Кажучи просто рисувальник повинен добре бачити речі які йому необхідно прорисувати.

Великою допомогою у створенні постановки є аналіз виконаних рисунків, які наочно демонструють варіанти вже поставлених постановок. Розбір моделі, простеження того як вона розкривається в рисунку розширює розуміння і надає додаткового нового досвіду. Таке дослідження може підказати цікаве рішення, які частково можуть бути використанні у власних постановочних діях.

Зауважимо також, що одна і та сама постановка виглядає по-різному відносно місця з якого на неї дивиться рисувальник. Вона може дуже змінюватися, і складена з одного місця спостереження зовсім розвалюватися з іншого. І така ситуація в процесі створення постановки теж в певних межах може підлягати корекції, або повністю залежати від свідомого вибору місця рисування.

На кінець підкреслимо, що вміння поставити натуру, необхідне для художника, є вкрай важливим інструментарієм не тільки митця-практика, але й художника - педагога, невід'ємною складовою кваліфікації викладача образотворчого мистецтва.

Обміркувавши і практично втіливши варіанти постановок студенти приступають до виконання короточасних підготовчо-пошукових начерків обраних постановок. Вони можуть варіюватися за розміром – від невеликих до натурального розміру майбутнього рисунку. Можуть виконуватися різними матеріалами, як пошуку засобів та звучання більш придатного та виразного для окреслення та втілення образу і створення великого рисунку. А також бути композиційними начерками де відбувається пошук можливих варіантів

композиції, розташування фігури, співвідношення тіла, голови і тла, великих тональних мас.

Начерк є матеріалізацією художнього мислення, він такий який необхідний художнику для уточнення, перевірок його уявних побудов, чи як візуальний експеримент, чи як безперервний потік виправлень і змін, додавання, відкидання. Інколи це кропітке дослідження реальності необхідне для кращого узагальнення моделі.

Пояснення до виконання завдань теми 2. Композиційна постановка «Портрет з руками» та теми 3. Художній образ в портреті з руками засобами м'яких матеріалів

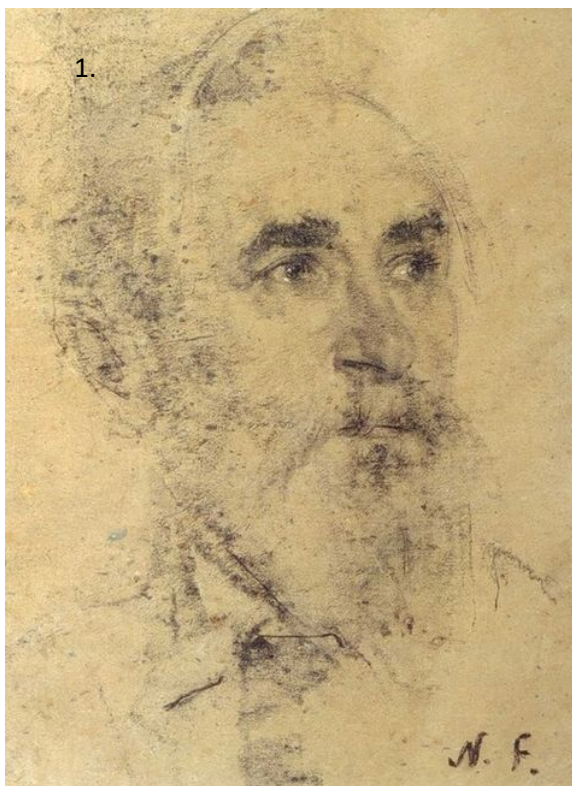
Обрані варіанти постановок використовують у виконанні двох наступних завдань. Пошукові матеріали начерків, відібрані та обговорені з викладачем стають основою обох практичних рисувальних робіт.

Друге та третє завдання виглядають досить тотожно, що до поставлених задач, формально вони відрізняються матеріалами виконання - у другому завданні здобувач оперує графітним олівцем, у третьому обирає якийсь м'який матеріал. Проте принциповою повинна бути відмінність у образному трактуванні постановок, їх різному композиційному рішенні і звичайно свідомому використанню особливостей обраних матеріалів.

Додамо декілька слів про методичний процес виконання рисунків, послідовність та поетапність роботи. В академічному рисунку існує визначений і досить чіткий шлях створення зображення. Проте процес побудови зображення в індивідуальній художньо-творчій роботі зі створення образу моделі може бути так само оригінальний як і знайдене образотворче рішення. Він може бути спеціально вибудований під певне враження, технологічно підлаштований під певний матеріал. Цей практичний процес творення сильно залежить і від чіткості уявного образу в свідомості, від рівня його сформованості, що в свою чергу

залежить від наявності практичного підготовчого матеріалу, досвіду, навіть аналізу вже існуючих образних рішень в роботах художників. В ситуації коли образ сформований повно і об'ємно, тобто коли рисувальник досить чітко уявляє собі виконаний рисунок, процес роботи може бути більш безпосереднім, прямо ведучим до результату чи зрозуміло структурованим. В ситуації коли образ уявляється лише в загальних рисах, на рівні невиразних відчуттів, його оформлення, пошук, уточнення може відбуватися в самому процесі рисунку багаторазовим перероблянням, перерисовуванням, внесенням виправлень та змін загального та детального рівня, тобто постійною реакцією на нове звучання зображення. Звичайно в такому разі процес не є прямою поетапною дорогою, він розтягнутий, непослідовний, навіть інтуїтивно-випадковий. Як правило сформований в уяві образ це і сформований матеріально-практичний шлях його реалізації.

Ілюстративний додаток до змістового модулю 1

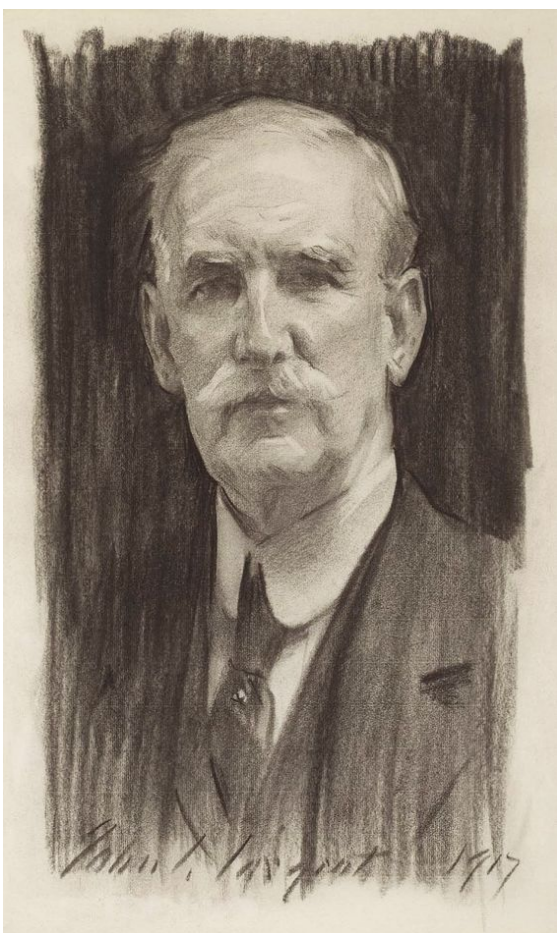
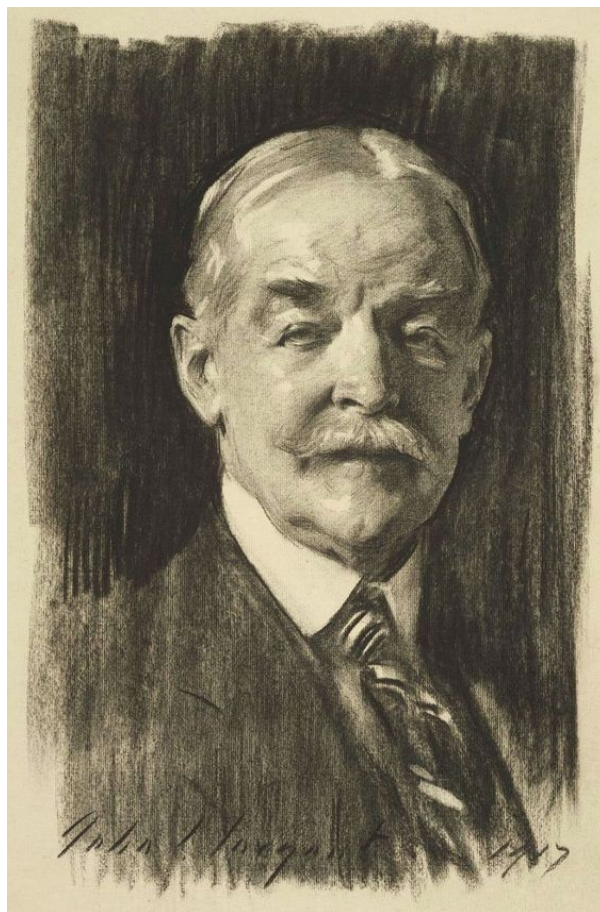
Зразки різних стилістичних та композиційних рішень поплічного портрету виконані різними матеріалами.

Зразки різних стилістичних та композиційних рішень портрету з руками виконані різними матеріалами.

Зразки вирішення портрету з руками в навчальних рисунках.

Вугільні портрети художника Джона Сарджента

Варіанти постановок портрету з руками

Змістовий модуль 2. «ЗОБРАЖЕННЯ ОГОЛЕНОЇ ПОСТАТІ ЛЮДИНИ У СКЛАДНОМУ РУСІ»

Методичні рекомендації та пояснення до виконання практичних завдань

Побудова другої частини курсу схожа на першу. Головна відмінність полягає в ускладненій натурній формі – це оголена постать людини в складному русі та положенні, а також у зменшенні творчо-образних вимог до рисувального зображення. Більшому аналізу та дослідженню форми оголеної натури і більшому підпорядкуванню трансформації та композиції саме реалістичності зображення, що не відмінює використання напрацьованих у попередній роботі знань та відкриттів.

У завданні Теми 4 студенти виставляють варіанти постановок, виконують пошукові начерки, дослідні напрацювання яких використовують в практичній роботі двох наступних завдань.

Оскільки рисунки оголеної натури можуть трактуватися більш реалістично варто нагадати вирішення яких задач вимагає реалістичне зображення – компоновка, пропорції, конструкція форми з урахуванням перспективи, освітлення і об'єм, тон, простір, матеріальність.

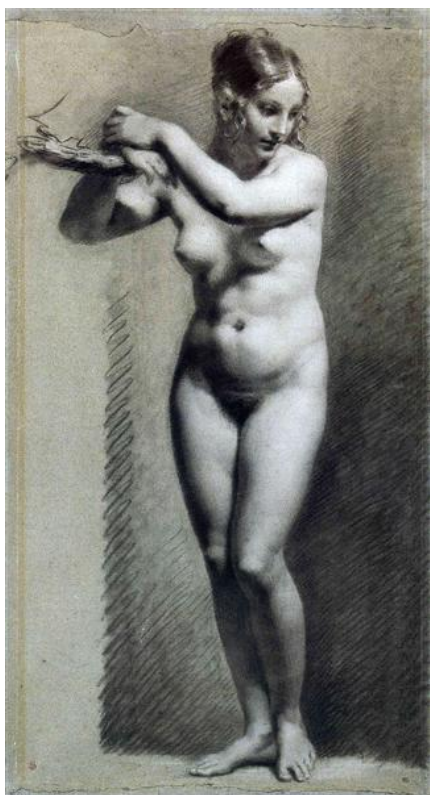
Ватро також нагадати етапність ведення реалістичної роботи, яка в академічному рисунку достатньо чітко визначена. Початок роботи, коли лінійно намічається композиція (компоновка), пропорції (спочатку великі, потім середні та дрібні), конструкція форми (видимі та невидимі контури, як зовнішні так і внутрішніх між площинами, що складають форму), узгодження цього з перспективою, (в разі живої натури з анатомією), окреслення тіней (власних і падаючих). Наступний великий етап – робота з тоном, що ведеться поступово, від визначення загальних тонових плям, до роботи над виявленням об'єму форми, освітленням, тональної нюансировки та деталізації. В процесі цієї роботи поступово створюється простір, при необхідності передається матеріальність.

Останній етап, коли від роботи над деталями, окремими вузлами форми і частинами зображення рисувальник повертається до оцінки та узгодження великих відносин тону, освітлення, простору, узгодження великого об'єму форми з деталізацією цієї форми, а також самої форми з тлом. На цьому етапі можлива робота зі збільшення виразності звучання зображення, або посилення якоїсь якості чи характеристики зображення.

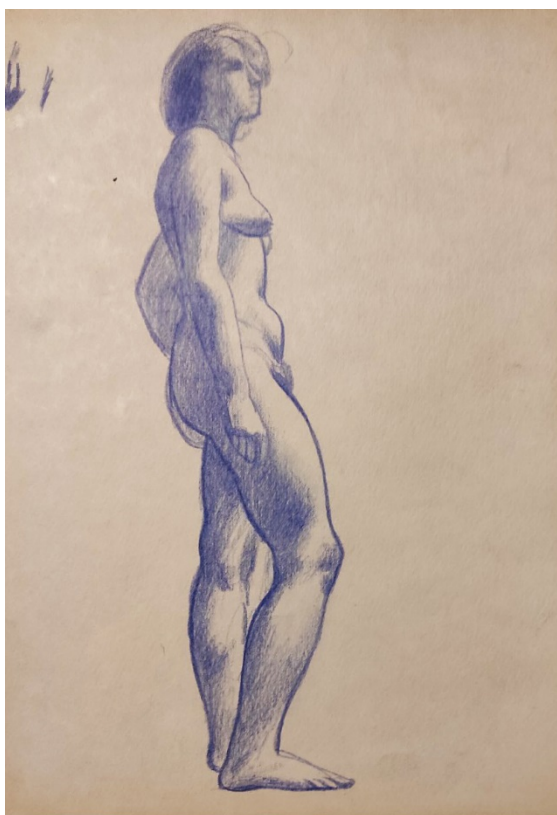
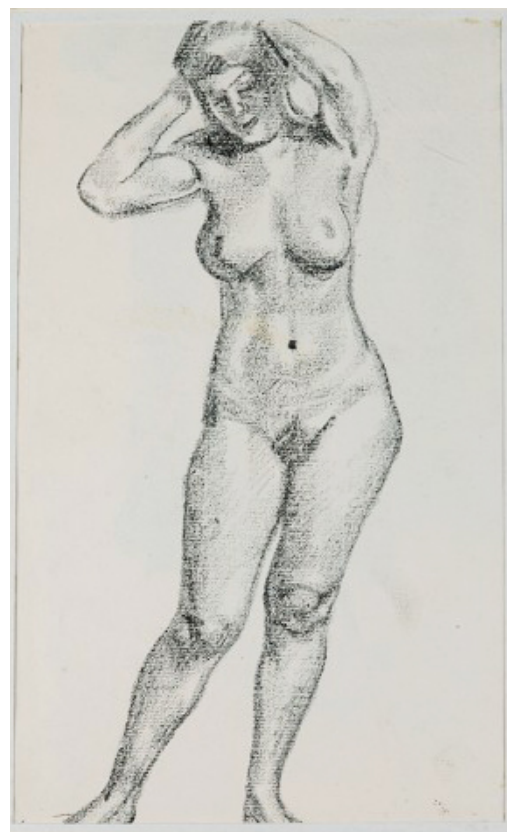
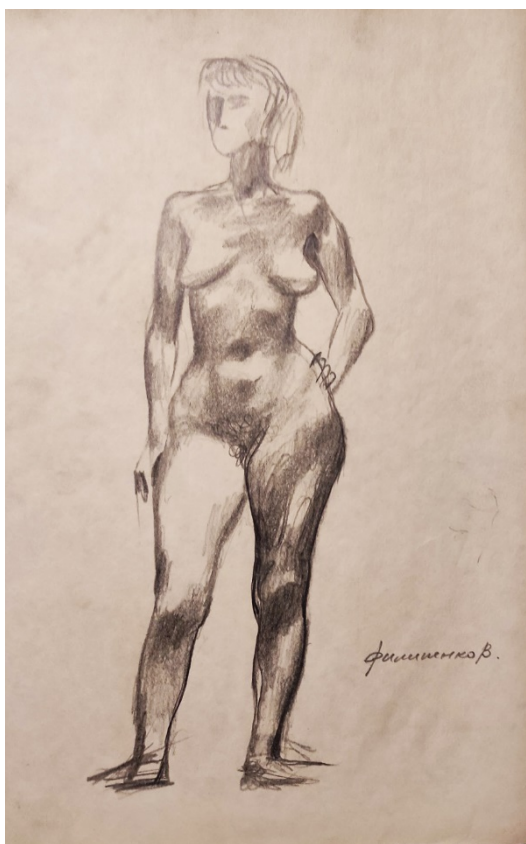
Для роботи з живою моделлю на першому етапі роботи необхідно особливо приділити увагу пропорціям, загальному руху моделі (динаміці, пластиці, рівновазі тощо), обов'язково треба прослідкувати, аби фігура, що намічається була «поставлена», тобто виникало відчуття, що вона міцно стоїть на горизонтальній площині, не падає. А також треба звернути увагу на дуже важко визначаєму якість – природність вигляду фігури. Коли загалом, цілісно фігура має зрозумілий природний вигляд, рух фігури і частини цієї фігури зв'язані, припасовані так, що не викликають відчуття недоладності, скривленості неприродності. Звичайно жодна з окреслених речей не може бути повноцінно вирішена виключно на початку роботи над рисунком, проте закладення основ цих позицій повинно бути саме тоді.

Уся ця описана робота повинна бути узгоджена і пов'язана і з композиційною діяльністю, особливо в контексті того, що робота над композицією, це і є робота над рисунком як цілісністю, з нею починається робота і саме цілісним рисунком вона і закінчується, а також і з вибором матеріалу, від якого залежить і технічний процес, і формотворча робота і яким буде звучати створене зображення.

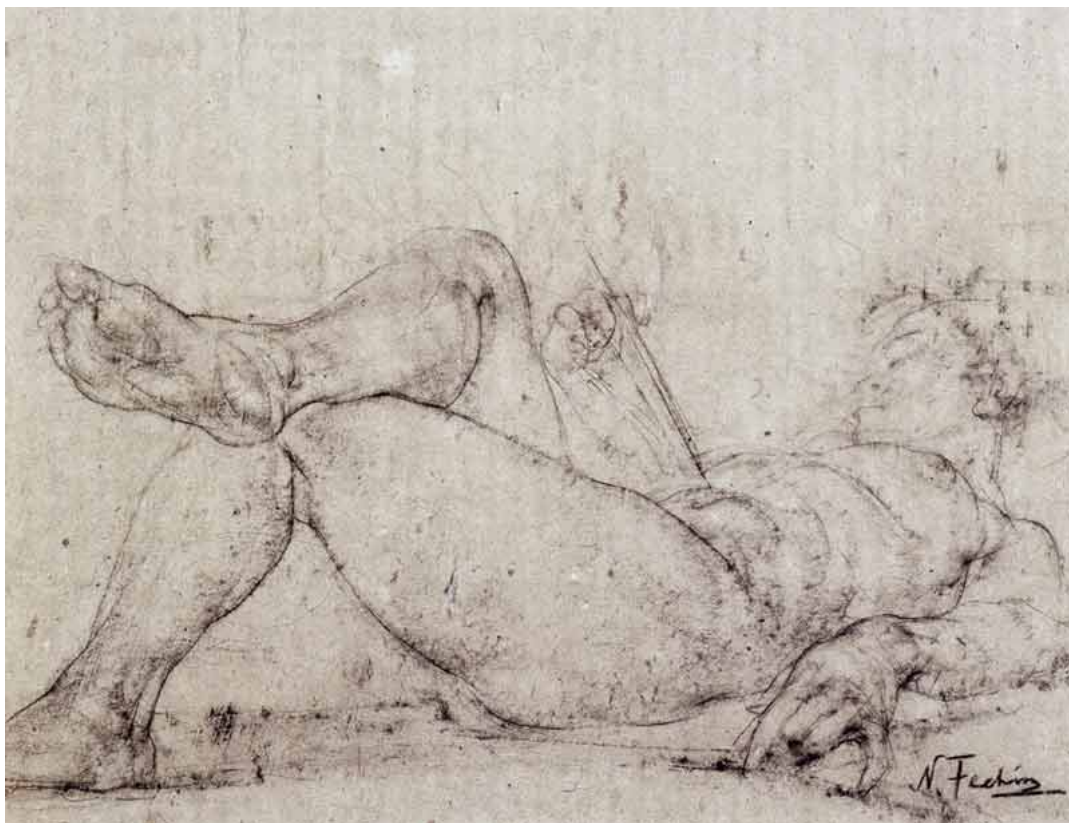
Ілюстративний додаток до змістового модулю 2

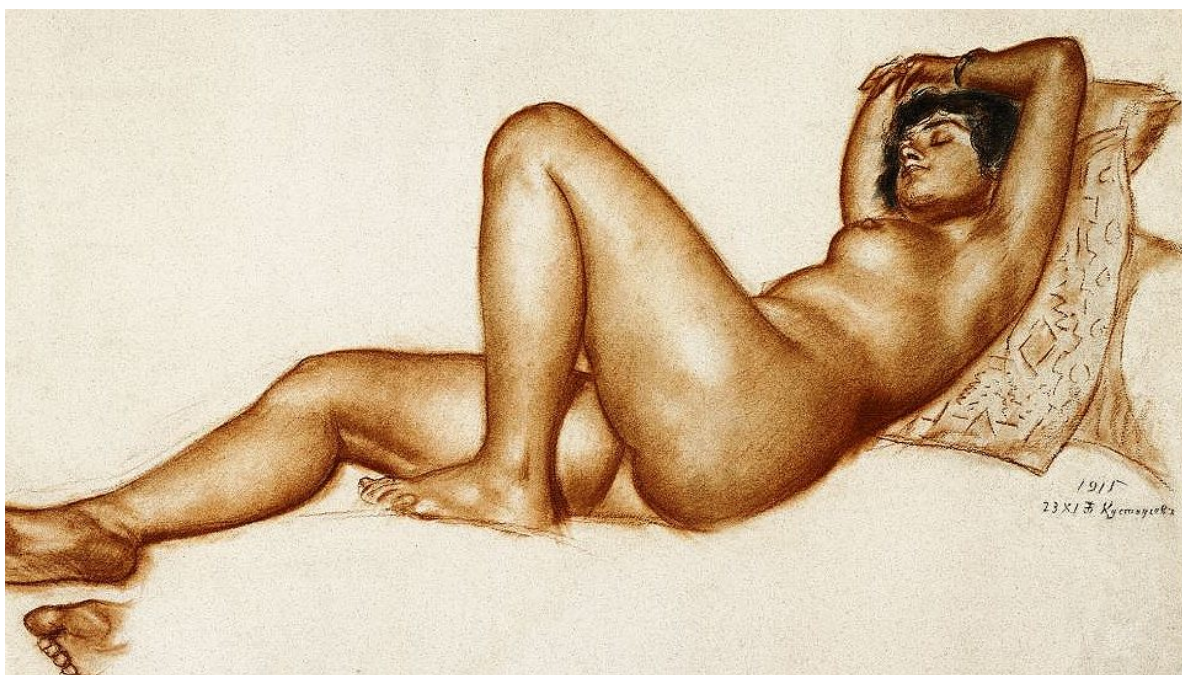
Зразки різних стилістичних та композиційних рішень оголеної натури виконані різними матеріалами.

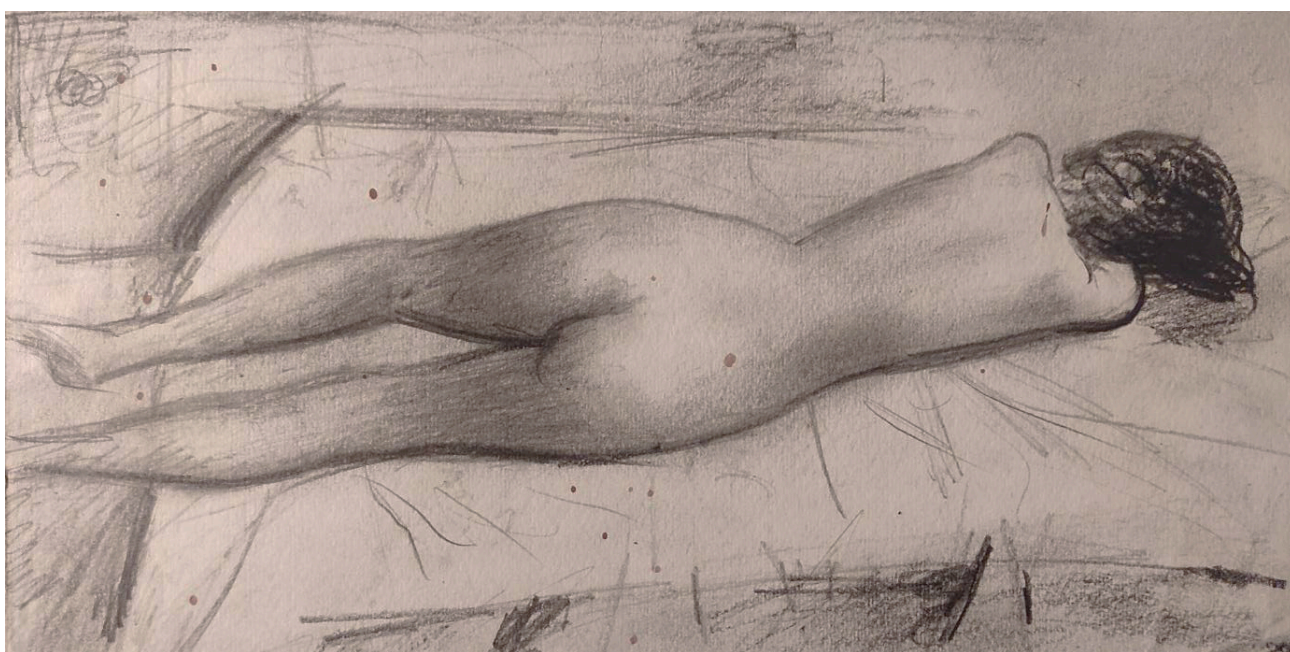
Зразки короткочасних начерків оголеної натури

Зразки різних стилістичних та композиційних рішень оголеної натури, що лежить виконані різними матеріалами.

Зразки різних стилістичних та композиційних рішень оголеної натури, що лежить виконані різними матеріалами.

Зразки начерків оголеної натури, що лежить.

Варіанти постановок оголеної натури.

Питання для самоконтролю

1. В чим відмінність навчального рисунку зображення голови людини від створення портрету?
2. Як визначається «художній образ» в образотворчому мистецтві?
3. Як формується «художній образ» в процесі творчої роботи художника?
4. Які якості натури мають ключове значення для створення образу в портреті?
5. Яке значення має процес постановки моделі для художника, викладача, студента/учня?
6. Чому аналіз творів відомих майстрів є корисною практикою у створенні власної постановки?
7. Що є метою виконання короточасних пошукових ескізів та начерків?
8. Яким чином художник поєднує вирішення реалістичних задач з передачею внутрішнього світу людини у створенні портрету?
9. Які етапи ведення довготривалої реалістичної роботи з живою моделлю?
10. З якою метою на останньому етапі роботи художник повертається до оцінки великих відносин?
11. Яких принципів необхідно дотримуватися при виконанні завдань даного курсу?
12. Що повинно враховуватися в процесі побудови постановки живої натури?
13. Як реалістичність, трансформація і композиція можуть бути взаємо пов'язані між собою в зображенні портрету людини.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Основна література

1. Джахірул Амін. Анатомія для художників: Наочний посібник із зображення людського тіла. Київ: ArtHuss, 2022. 304 с.
2. Басанець Л.В., Маслоva Т.М., Пахомова-Власова Н.Г. Методичні аспекти викладання курсу «Теорія та практика малюнка» в системі вищої освіти здобувачів мистецьких спеціальностей другого (магістерського) рівня. *Вісник науки і освіти*. № 8(38) (2025).
3. Пахомова-Власова Н.Г. Роль предмета-атрибута в створенні художнього образу в тематичній фігуративній композиції. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 74. Том 2. С. 86 – 90. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-2-13>
4. Сухенко В.О. Академічний рисунок: підручник. Київ: Амадей, 2016. 232 с.
5. Кириченко М. А. Кириченко І. М Основи образотворчої грамоти. Київ: Вища школа, 2002. 190 с.
6. Перепадя В. В. Рисунок. Проблеми творчості в навчальному процесі. Львів: Палітра, 2003. 287 с.
7. Баммес Г. Зображення фігури людини. Берлін: 1984. 504 с.
8. Гребенюк Г. Є. Основи композиції та рисунку. Київ: Техніка, 1997. 120 с.

Допоміжна література

1. Simblet Sarah. Anatomy for the Artist. Видавництво DK, 2020. 256 с.
2. Басанець Л.В. Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Теорія та практика малюнку» для самостійної роботи здобувачів вищої освіти ОС «магістр» до змістового модуля 1 «Композиція портрету з руками». Одеса, 2018. 26 с.
3. Імерідзе М. Б., Биков. І. В., Величко Д. О. Конкурентоспроможність майбутніх викладачів закладів вищої освіти. Збірник наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки». Південна фундація педагогіки. Одеса, 2020). С. 36–40.
4. Басанець Л.В. Технічні навички як шлях удосконалення навчання рисунку. Матеріали III Міжнародного Конгресу «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі», ПНПУ імені К.Д. Ушинського, Одеса. 2017. С. 334.
5. Нагуляк П.І. ОВОЛОДІННЯ ПРИНЦИПОМ ЦІЛІСНОГО БАЧЕННЯ ФОРМИ ТА КОЛЬОРУ ПРИ ЗОБРАЖЕННІ ОГОЛЕНОЇ ПІВФІГУРИ. Методичні рекомендації до дисципліни «Теорія та практика живопису» для

- здобувачів вищої освіти ОС «бакалавр» четвертого року навчання. Одеса, 2017-2018. 23 с.
6. Нагуляк П.І. ПРОСТОРОВЕ ТА ЖИВОПИСНЕ РІШЕННЯ В ЗОБРАЖЕННІ ПІВФІГУРИ З РУКАМИ. Методичні рекомендації до дисципліни «Теорія та практика живопису» для здобувачів вищої освіти ОС «бакалавр» четвертого року навчання Одеса, 2017-2018. 20 с.
 7. Лозовський С.В. Методичні рекомендації до навчальної дисципліни «ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА МАЛЮНКУ» для здобувачів вищої освіти ОС «магістр». Одеса, 2017-2018. 25 с.

Інформаційні ресурси

Одеська національна наукова бібліотека <http://odnb.odessa.ua/>

Бібліотека ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» <https://library.pdpu.edu.ua/>

Бібліотека ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» / перелік фахових періодичних видань відкритого доступу в розділі корисні ресурси бібліотеки Університету Ушинського <https://library.pdpu.edu.ua/index.php/resursi/internet-resursi>

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua/>

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого <https://nlu.org.ua/>

Бібліотека Верховної Ради України <http://lib.rada.gov.ua/static/about/welcome.html>